

Lexicon leerplannen Filosofie en Inleiding tot de Filosofie

©Hanna Vandenbussche

A

Abstraheren: betekent letterlijk: 'los-maken'. Abstraheren is een proces waarbij je van een concreet gegeven overgaat naar algemene vragen en concepten.

Allegorie van de grot: symbolisch verhaal waarin Plato uitlegt hoe de ware essenties van de dingen (*ideeën*) zich onderscheiden van de voorstellingen die wij hebben met onze zintuigen. De allegorie gaat als volgt: mensen zitten vastgekleusterd in een grot en zien schaduwen verschijnen. Eén van hen, de filosoof, bevrijdt zich uit de ketens en ontdekt de wereld buiten de grot. Het zonlicht verblindt hem eerst, maar geleidelijk aan 'ziet' (*eidōs*, waar het begrip 'idee' van is afgeleid, betekent: zien). Bij zijn terugkeer, staat de filosoof voor de moeilijke taak om de vastgekleusterde mensen te doen geloven dat ze tot nu toe enkel schaduwen hadden waargenomen. Via deze allegorie wil Plato aantonen dat we met onze zintuigen slechts imperfecte en veranderlijke objecten waarnemen, terwijl de ware essenties van de dingen (=de ideeën) zich in ons denken bevinden.

Alternative facts: betekent letterlijk: andere en afwijkende feiten die vaak leugens zijn. Eén van de meest bekende voorbeelden hiervan vinden we terug bij de inauguratie van de Amerikaanse president Donald Trump. Zijn persverantwoordelijke beweerde dat er evenveel volk aanwezig was als bij de openingspeech van zijn voorganger Barack Obama, terwijl elk bewijs dit tegensprak. Zij onderbouwde haar bewering met een foto waar een dichte mensenmassa voor het Capitool in Washington D.C. stond, terwijl deze foto eigenlijk tijdens de inauguratie van Barack Obama werd genomen.

Amoreel: betekent letterlijk: wat zich buiten het domein van de moraal bevindt. Amoreel verwijst naar een onbewuste en onverschillige houding die losstaat van elk moreel besef.

Analogie: een overeenkomst tussen twee zaken waarop men redeneringen baseert.

Analyseren: betekent letterlijk: opsplitsen in kleinere onderdelen. Analyse verwijst naar de (filosofische/wetenschappelijke) methode waar beweringen worden opgedeeld in kleinere spreuken of beweringen. De filosoof Descartes maakt onder meer gebruik van deze methode van analyse om tot zekere en ware kennis te komen.

Antropocentrisme: de filosofische leer die de mens centraal stelt. Door de opkomst van de moderne wetenschap, die we situeren in de zestiende- zeventiende eeuw, nam men afscheid van het theocentrische (waar God centraal staat) en teleologische wereldbeeld (waar alles zijn doel heeft) door het denkende subject centraal te stellen.

Antropologie: Stroming binnen de filosofie of de cultuurwetenschappen die het menselijke gedrag bestudeert.

Argumentatieleer: de leer waar onder meer verschillende argumenten worden uiteengezet, drogredenen ontmaskerd en nagegaan wordt hoe je met schijnargumenten moet omgaan.

Authenticiteit: betekent letterlijk: oprechtheid, eerlijkheid. In de filosofie verwijst authenticiteit naar een oprechte verhouding tot zichzelf en de ander.

Autonomie: synoniem voor vrijheid. In de Verlichting kreeg de autonomie van de mens een steeds sterkere nadruk. We denken hierbij aan het citaat van de filosoof Kant 'sapere aude', die zijn lezers uitdaagde om zelfstandig na te denken.

B

Betekenen: verwijzen naar een gegeven in de werkelijkheid. Als men filosofie tegenover wetenschap plaatst, verwijst men onder meer naar het verschil tussen **betekenen ('verstehen')** en **verklaren (erklären) (Dilthey)**. Waar de wetenschapper, aan de hand van een specifieke methode (en experimenten), verklaringen biedt voor welbepaalde fenomenen, gaat de filosoof op zoek naar de diepere betekenis zonder hiervoor een pasklaar antwoord op te geven.

C

Chinese kamer van Searl: gedachte-experiment dat werd bedacht door de filosoof John Searl om aan te tonen dat een computer zich nooit kan denken of handelen zoals mensen (artificiële intelligentie). Het experiment gaat als volgt: er wordt Vlaamse proefpersoon X, die geen woord Chinees kent, in een kamer gebracht. In de kamer ziet die persoon enkel een lijst met Chinese symbolen en enkele instructies om die symbolen te manipuleren. Enkele Chinezen bevinden zich buiten de kamer en weten niet dat de Vlaamse X geen Chinees kent. Zij schrijven briefjes met zinnestukjes in het Chinees en sturen ze door een gleuf de kamer in naar Vlaamse persoon X. X krijgt die briefjes, die voor haar onbegrijpelijk zijn, maar ze kan via de instructies (om de symbolen te manipuleren) een antwoord schrijven op een briefje dat ze terugstuurt naar de Chinezen. De Chinezen zouden dus kunnen vermoeden dat X een Chinese is, terwijl X gewoon kopieert wat er op de instructies staat terwijl ze geen woord Chinees kent. Volgens de filosoof Searl doet de Vlaamse persoon X hier eigenlijk wat een computer doet: ze verwerkt symbolen (hier Chinese tekens) op basis van instructies die vooraf zijn gegeven. En voor de Chinezen buiten de kamer is het heel moeilijk om te achterhalen of de persoon in de andere kamer nu werkelijk Chinees kent of niet. Maar net zoals een computer geen menselijke taal begrijpt, begrijpt persoon X niets van het Chinees. Dit is het probleem van artificiële intelligentie: computers kunnen via een programma wel redeneren en communiceren, maar ze begrijpen de mensen niet.

Collectivistisme: politieke en filosofische stroming met als uitgangspunt de sterke verbondenheid tussen mensen in een groep. Deze groep deelt dezelfde waarden en heeft als groep een autoriteit: de eigen keuzes, denkpatronen en handelingen van het individu zijn ondergeschikt aan die van de groep. Collectivisme keert zich tegen individualisme, waar elk individu zijn of haar autonome rechten kan uitoefenen.

Common sense kennis: ook wel 'kennis van het gezond verstand' genoemd. Common sense kennis wordt door iedereen aangenomen zonder dat ze wetenschappelijk gefundeerd is. Soms is ze zelfs fout (bv. 'zwere voorwerpen vallen sneller dan lichte voorwerpen') Vanaf de zestiende-zeventiende eeuw kwam er vanuit de moderne wetenschap sterke kritiek op deze vorm van kennis, aangezien ze mensen soms bepaalde zaken wijsmaakte.

Conclusie (logica): (in logica) het resultaat of een propositie dat voortvloeit uit een redenering.

Concreet: wat direct zichtbaar en waarneembaar is in de werkelijkheid (versus abstract).

Concretiseren: een moeilijke of abstracte theorie verduidelijken, bijvoorbeeld aan de hand van een voorbeeld.

Confirmation bias: letterlijk vertaald: 'bevestigingsvoorkeur'. Het gaat hier over een denkfout waar je iemands overtuigingen probeert te bevestigen of te negeren.

Consequentialisme: ook wel gevolgenethiek genoemd. Consequentialisme verwijst naar een moraalfilosofische stroming die de handeling van mensen beoordeelt op basis van de gevolgen, en niet op basis van de intentie van een persoon of andere motieven. Het doel en de uitkomst van de handeling is met andere woorden belangrijker dan de middelen die daartoe worden gebruikt. Utilitarisme (Bentham en Mill) is de bekendste variant van het consequentialisme, en baseert zich op de volgende maxime: wat moet je doen om het geluk voor zoveel mogelijk mensen te garanderen?

D

Deductie: deducere betekent letterlijk: af-leiden. Deductie is een redeneerproces waarbij een conclusie wordt afgeleid van een reeks vooronderstellingen. Een redenering is geldig als de conclusie in alle mogelijke omstandigheden kan volgen uit de vooronderstellingen. Een voorbeeld van een deductieve redenering gaat als volgt. A) alle mensen zijn sterfelijk B) Socrates is een mens C) (conclusie) Socrates is sterfelijk.

Denkfouten: term in de logica om aan te duiden dat de redenering niet klopt vanwege een fout in de premisses of in de conclusie, of vanwege feiten en gebeurtenissen die niet kloppen. Een denkfout kan onbewust gebeuren, maar wordt soms bewust gemaakt om mensen te misleiden en te manipuleren. In het laatste geval spreekt men van een **drogreden**.

Determinisme: stroming waarin beweerd wordt dat elke gebeurtenis een specifieke oorzaak heeft. Deterministische filosofen geloven dat alles verbonden is met elkaar en vastligt, en verwerpen daarom het idee van vrije wil, met name dat iedereen zelf meester is van zijn eigen leven.

Deugd: karaktereigenschap die ervoor zorgt dat een mens als goed beschouwd kan worden, zowel in intellectuele als in ethische zin. Reeds in de antieke filosofie, bij Plato en Aristoteles, werd de eenheid of de onderlinge samenhang tussen verschillende deugden beklemtoond: wie de ene deugd bezit, bereikt ook de andere deugd. Later legde men ook de nadruk op christelijke deugden zoals nederigheid, broederliefde, geduld en kuisheid. Nog steeds vormt deugd één van de belangrijkste concepten binnen hedendaagse ethische stromingen.

Drogreden: een redenering die waar lijkt te zijn, maar dit eigenlijk niet is. Drogredenen duiken soms onbewust op in discussies, maar worden vaak opzettelijk aangewend om gesprekspartners te misleiden.

Dualisme: de filosofische leer die lichaam en ziel als twee onderscheiden substanties beschouwt: de ziel vormt het onstoffelijke denkvermogen in de mens, terwijl het lichaam als materieel deel aanwezig is. Een voorbeeld van een dualistisch filosoof is Plato, die de ziel beschouwt als een denkvermogen gericht op de waarheid (ideeën), en het lichaam als bron van bedrog (zintuigen). Enkele eeuwen later had je ook het dualisme van Descartes, waar lichaam en ziel als afzonderlijke delen in de mens werden gezien maar een neutrale invulling kregen. Het lichaam wordt door Descartes begrepen als een onverschillige machine dat op zichzelf functioneert (cf. automaat), terwijl de ziel overeenkomt met alle uitdrukkingen van ons denken (taal, droom, twijfel, etc.).

Dystopie: een plaats waar alles verkeerd loopt en een soort apocalyptische boodschap verkondigt. De boeken van Huxley 'brave new world', of van Orwell's 1984 zijn hier de bekendste voorbeelden. Maar ook in huidige netflix-series zoals Black Mirror of Years and Years kan je heel wat voorbeelden van dystopieën terugvinden.

E

Ecocentrisme: een concept uit de milieu-ethiek waar men aan het ecosysteem een fundamentele rol toekent en niet aan de mens (zoals dit het geval is bij het antropocentrisme). Volgens het ecocentrisme heeft de natuur waarde en betekenis op zich, en is het de taak van de mens om die waarde en betekenis te respecteren.

Ecofilosofie: stroming in de filosofie die de fenomenen van het ecosysteem bestudeert en onderzoekt. Soms spreekt men ook van 'ecosofie', de liefde voor de ecologie. De grondlegger is Arne Naess.

Empirisme: stroming in de filosofie, ontstaan in Engeland met de filosofen Locke en Hume, die de waarneming (empireia) als uitgangspunt neemt voor alle menselijke kennis.

Empirische wetenschappen: wetenschappen die steeds gebaseerd zijn op ervaring, waarneming en proefondervindelijk onderzoek. De werkwijze van empirische wetenschappen is dan ook inductief: ze vertrekken vanuit individuele en concrete ervaringen en formuleren van daaruit abstracte wetten en theorieën.

Epistemologie: betekent letterlijk: kenleer. Epistemologie is een stroming in de filosofie die geïnteresseerd is in de vraag naar kennis. Deze stroming onderzoekt onder meer de oorsprong van kennis, de rol van de ervaring in het tot stand komen van kennis, en de plaats van het menselijke denkvermogen (of de rede) hierin of de vraag of we wel iets met zekerheid kunnen kennen (scepticisme). Thema's in de filosofie die heel sterk met epistemologie samenhangen zijn: waarheid, ervaring en betekenis.

Ervaringsmachine van Nozick: een gedachte-experiment dat verwijst naar een machine die gekoppeld is aan het menselijk brein en voortdurende genotservaringen genereert, zoals een gelukzalige drug die nooit uitgewerkt raakt. De vraag die Nozick zich via dit gedachte-experiment stelt, gaat als volgt: 'kiezen we ervoor om gedurende ons hele leven genotservaringen te krijgen of streven we zelf naar een zinvol leven?'

Ethiek: (ethos: karakter, gewoonte of zedelijke handeling): betekent letterlijk 'de leer van het menselijk handelen'. Ethiek verwijst naar de brede filosofische stroming die elk aspect van het menselijk handelen als voorwerp van reflectie neemt. Vanuit de ethiek worden criteria geformuleerd op basis waarvan een handeling als goed of fout wordt beschouwd en welke normen er bestaan voor menselijk handelen. Heel vaak worden de begrippen ethisch en moreel door elkaar gehaald, maar er bestaat een betekenisnuance: moreel verwijst naar waarden en normen die betrekking hebben op ons gedrag in functie van de maatschappij, terwijl ethiek ook thema's omvat zoals geluk en het geslaagde leven. Ethiek kan zowel descriptief als prescriptief zijn. In het eerste geval beschrijft deze stroming moreel gedrag op een neutrale manier. In het tweede geval is er sprake van een eigen ethisch standpunt dat ingenomen en verdedigd wordt.

Experiment : een gecontroleerde manipulatie van een fenomeen, om observaties te verkrijgen die een bepaalde hypothese kunnen bevestigen of verwerpen. Experimenteren veronderstelt dat je, vanuit een welbepaalde stelling of hypothese, de natuur zelf gaat testen en manipuleren.

F

Fake news: betekent letterlijk 'nepnieuws'. Fake news verwijst naar de (opzettelijke) verspreiding van verkeerde informatie zoals we die terugvinden op verschillende (sociale) media, vaak vanuit de intentie om er winst uit te halen of wegens politieke propaganda.

Fictie: een illusie dat in het leven is geroepen, vaak vanuit de neiging om een verhaal te vertellen dat de eigenlijke waarheid verbergt. Soms hebben ficties vreemde effecten op mensen: ook al weten we dat ze niet waar zijn, toch ervaren we heftigere emoties bij ficties dan in de realiteit. In de filosofische stroming van de logica zijn 'ficties' ook populair om bepaalde stellingen te verdedigen of vragen op te roepen: 'hoe kunnen we op een juiste manier naar fictionele personages verwijzen, als we naar iets verwijzen wat eigenlijk niet bestaat?

Filosofisch gesprek: gesprek waar filosofische vaardigheden zoals argumenteren, concretiseren, kritisch nadenken en abstraheren gerealiseerd worden. Het gesprek begint meestal met een concrete situatie uit het dagelijks leven om van daaruit te filosoferen. Om een filosofisch gesprek te doen slagen, moeten de deelnemers zich helder kunnen uitdrukken en in staat zijn om op een open manier naar de anderen te luisteren. Een Socratisch gesprek is de meest gekende variant van het filosofisch gesprek en verloopt volgens de methode van Socrates: door het stellen van vragen aan je gesprekspartner, komt de waarheid geleidelijk aan het licht.

Filosofische vraag: een open vraag die op zoek gaat naar de diepere betekenis van een fenomeen, in plaats van er een pasklaar antwoord op te bieden.

G

Gedachte-experiment: in een gedachte-experiment wordt een concrete (en vaak ingebeelde) situatie gevisualiseerd en verteld. Gedachte-experimenten zijn een filosofische methode om abstracte vragen en theorieën te concretiseren en hun publiek uit te dagen. Het uitgangspunt is vaak (niet altijd) niet realiseerbaar in de praktijk en onwettelijk, omdat er vertrokken wordt van een hypothese (stel dat je hersenen in het lichaam van iemand anders geplant worden). Zoals de naam doet vermoeden, gaat het om een experiment dat slechts in het denken gebeurt. Bekende gedachte-experimenten in de filosofie zijn: de Chinese kamer (Searl), de Turing test en het Trolley probleem.

Geloven: in de filosofie wordt er een onderscheid gemaakt tussen weten (wat we kunnen bewijzen in de wetenschap), aan de hand van empirische informatie) en geloven (wat we aannemen, maar waar we geen tastbaar bewijs van hebben). Geloven veronderstelt dat je een propositie als waar aanneemt. De notie van 'geloof' vormt vaak de aanleiding tot complexe filosofische vragen: wanneer is geloof gerechtvaardigd?

Geluk: in de filosofie is 'geluk' een begrip dat in bijna alle ethische theorieën opduikt. Er bestaan verschillende wijsgerige theorieën over de natuur van geluk, maar ook over de verschillende wijzen waarop iemand zich tot geluk kan verhouden. De meest eenvoudige filosofische doctrine stelt dat geluk overeenkomt met plezier en genot (Epicurus), andere stromingen beweren dan weer dat geluk verwijst naar een innerlijke tevredenheid.

Gender: in de wijsgerige antropologie maakte Margaret Mead een fundamenteel onderscheid tussen 'gender' en 'seks'. Sekse verwijst naar de gekende biologische categorieën van man en vrouw, terwijl gender de culturele expressie is van een verschil in geslachten. Een filosofe als Simone De Beauvoir benadrukte het belang van een feministische interpretatie van dit onderscheid tussen man en vrouw:

waar vroeger de vrouw gedefinieerd werd volgens kenmerken die afweken van de mannelijke norm, zou ook het omgekeerd mogelijk moeten zijn.

Grondslagen: fundamenteën, de belangrijkste mogelijkheidsvoorwaarden voor een filosofische theorie.

Gulden regel: verwijst naar een erg bekende regel die zowel voorkomt in religieuze als ethische theorieën: 'behandel anderen zoals je door hen behandeld wilt worden'. Kant verwees naar deze regel als hij het heeft over de 'categorische imperatief', een onvoorwaardelijke morele wet volgens de welke iedereen moet handelen.

H

Hoop: in de filosofie verwijst de notie van 'hoop' naar een toekomstperspectief waar de mens een goed leven en een betere wereld vormgeeft, zowel voor zichzelf als voor de ander.

Hypothese: term uit de logica en de wetenschapsfilosofie die verwijst naar een stelling die nog niet via een experiment is aangetoond. Hypotheses zijn vooronderstellingen die, na een redenering, bevestigd of verworpen kunnen worden.

I

Idee: betekent letterlijk: datgene wat je ziet ('eidos'). Een idee verwijst naar een object of een gebeurtenis uit de wereld die door een subject begrepen wordt (vandaar in alledaagse taal: 'ik heb er een idee van'). De notie 'idee' is in de filosofie vooral bekend dankzij de ideeënleer van Plato, maar werd door verschillende filosofen op erg verschillende wijzen geïnterpreteerd. Plato laat ideeën overeenkomen met de ware en absolute essenties van dingen, waar wij door onze zintuigen enkel afschaduwingen van waarnemen. Enkele eeuwen later stelde Descartes dat ideeën helder of confuus konden zijn, maar dat ze zich steeds in onze ziel of geest bevonden. Zijn tegenstander Locke beweerde dan weer dat ideeën niets meer waren dan zintuiglijke impressies.

Idealisme: een filosofische stroming met als uitgangspunt dat de realiteit zich in ons denken bevindt. Idealisme heeft als tegenhanger het naturalisme of de stroming die de menselijke geest beschouwt als een onderdeel van het lichaam.

Ideeënleer: leer van Plato waar hij het onderscheid maakt tussen waarheid (de abstracte, eeuwige en universele ideeën) en schijn (de concrete gegevens van onze waarneming die steeds veranderlijk zijn). Plato's ideeënleer vinden we terug in zijn allegorie (metaforisch verhaal) van de grot (zie supra).

Identiteit: (denk aan het Latijnse woord: idem of 'hetzelfde') in de filosofie verwijst identiteit naar het gegeven dat alles is wat het is en niets anders. In de Antieke Oudheid verweest men in deze context naar het gedachte-experiment van de boot van Theseus: als je elk onderdeel van een schip vervangt, spreek je dan nog van hetzelfde schip? Later paste men dit probleem toe op personen: blijft een persoon doorheen zijn hele leven dezelfde persoon? Bij het probleem van persoonsidentiteit stellen we ons onder meer de vraag of we dezelfde persoon blijven als onze fysieke en psychische eigenschappen veranderen.

Immoreel (versus moreel en amoreel): wat indruist tegen de gangbare opvattingen, normen en waarden van een gemeenschap. Een immoreel persoon schendt met opzet bepaalde waarden om andere personen kwaad te berokkenen.

Individualisme: filosofische en sociologische stroming die de individuele persoon als vertrekpunt neemt voor politieke analyses. Elke sociale factor of gebeurtenis wordt geïnterpreteerd aan de hand van de acties en intenties van het individu. Er bestaan verschillende varianten op het individualisme:

het liberaal individualisme stelt dat elk individu absoluut vrij is en de eerste bezitter van alle rechten in de gemeenschap, het politiek individualisme wordt geassocieerd met de Engelse premier Margaret Thatcher die beweerde dat er niet zoiets bestaat als een maatschappij, maar enkel individuen.

Inductie: redeneringsproces dat vertrekt van individuele concrete gegevens uit onze ervaring of waarneming, om daarna over te gaan tot algemene en abstracte conclusies. De filosoof Bacon stond bekend voor zijn inductiemethode: hij beweerde dat we steeds van individuele gevallen moesten vertrekken om algemene wetten te formuleren.

Intersubjectief: objecten of mensen die een gelijkaardige natuur delen en met elkaar communiceren. Het bekendste voorbeeld van intersubjectiviteit is het delen van eenzelfde taal: als mensen dezelfde taal spreken, moeten ze elkaar dan ook wel kunnen begrijpen.

K

Kritiek van de Praktische Rede : werk van de filosoof Immanuel Kant waar hij zijn theorie over het goede handelen uiteenzet.

Kritiek van de Theoretische Rede: werk van de filosoof Immanuel Kant waar hij een antwoord zoekt op de vraag naar kennis en waarheid. Kant beweert in dit werk dat ware kennis een combinatie van onze zintuiglijke waarneming en de (a priori) categorieën in ons verstand veronderstelt: we kijken naar de werkelijkheid en filteren deze doorheen de a priori begrippen van tijd en ruimte, gevolgd door twaalf a priori categorieën in ons verstand.

Kritisch nadenken: Kritisch is afgeleid van het Griekse woordje 'krinein', wat niet alleen 'oordelen' betekent, maar ook 'onderscheiden'. Kritisch nadenken is één van meest fundamentele vaardigheden van de filosoof. Wie kritisch nadent, gaat niets voor vanzelfsprekend aannemen, maar streeft er telkens naar om het onderscheid te maken tussen waar en vals.

L

Legaal: wat door de wet is toegestaan, wettelijk geoorloofd.

Legitiem: in de politieke filosofie verwijst legitiem naar een gerechtvaardigde vorm van gezag: het recht om besluiten te nemen en te regeren.

Levenskunst: filosofie is niet alleen een streven naar waarheid en kennis, maar veronderstelt ook een welbepaalde manier van leven. In de antieke filosofie beschouwde men de filosoof als 'levenskunstenaar'. Kenmerken van een levenskunstenaar zijn: afstand doen van je passies, geen angst hebben voor de dood, en een redelijk en deugdzaam bestaan leiden.

Logos: betekent letterlijk: rede of woord. Sinds het begin van de Westerse filosofie beklemtoont men het belang van de rede of het denkvermogen van de mens als universeel principe om de werkelijkheid te begrijpen. Het begin van de filosofie gaat dan ook gepaard met de overgang van mythe (plaatsgebonden verhalen die een verklaring proberen te bieden voor fenomenen) naar logos (universele en redelijke verklaringen voor fenomenen).

Logica: stroming in de filosofie die zich bezighoudt met de kunst van het redeneren. Redeneren veronderstelt dat de waarheid afgeleid wordt van uitspraken of proposities en dat er op basis van die waarheid een gedachtegang wordt opgebouwd die tot een conclusie leidt. In de logica worden geldige van ongeldige uitspraken met elkaar onderscheiden. De grondlegger van de traditionele logica was

Aristoteles: in die tijd gold deze redeneertechniek als instrument om te onderzoeken of een argument wel geldig was. Later zou de logica een eigen onderzoeksterrein worden en een tak binnen de filosofie.

M

Maakbaarheid: in de filosofie verwijst de notie van maakbaarheid naar de mogelijkheid/mogelijkheden om de mens te verbeteren (“enhancement”), zowel op psychisch als op fysiek vlak. Maakbaarheid gaat gepaard met het idee dat de mens, onder meer door de technologie, zichzelf steeds verder kan perfectioneren.

Maatschappelijk verdrag: (Frans: le contrat social) is een politiek-filosofisch traktaat in de vorm van een ‘contract’, waarbij politieke macht gelegitimeerd of toegestaan is. De filosoof Rousseau, auteur van ‘Le contrat social’, vertrok van het idee dat burgers in onderlinge overeenstemming een heerser hebben aangeduid, en hierbij alle rechten en plichten moeten respecteren, zoals geschreven staat in een contract.

Materialisme: filosofische stroming die ervan uitgaat dat alles in de werkelijkheid, ook ons denken en ons brein, uit materie bestaat. Materialisme bestond al reeds in het begin van de filosofie (atomisten) en kreeg heel veel aanhangers in de 17de eeuw met Hobbes (Leviathan) en La Mettrie (L’Homme Machine).

Mechanisch: het geloof dat alles verklaard kan worden vanuit de wetenschappelijke opvatting over beweging. Vooral in de zeventiende-eeuw, met de opkomst van de wetenschappen, heerste er een mechanische opvatting van de wereld en van het menselijk lichaam. Zo stelde Descartes bijvoorbeeld dat we het lichaam kunnen begrijpen volgens het model van een automaat of een machine dat volledig uit zichzelf beweegt.

Metafysica: stroming in de filosofie die voorbijgaat aan alles wat fysisch waarneembaar is, en gaat over ‘het zijn’. (meta-fusis).

Methode: dit woord is afgeleid van de Griekse term metho-odos of : de weg naar. In de filosofie is de methode één van de meest fundamentele begrippen: het wijst de weg naar waarheid en zekere kennis. Filosofen hebben doorheen de geschiedenis elk een eigen invulling aan de methode gegeven: de methode van Aristoteles (oorzakenleer) verschilt bijvoorbeeld van die van Descartes (analyse en deductie, methode van de twijfel, etc.).

Monisme: mono betekent letterlijk één. Monistische filosofen beschouwen lichaam en ziel als één geheel (mono), hetzij materieel, hetzij spiritueel. Voorbeelden van monistische filosofen zijn Parmenides, Spinoza en De La Mettrie.

Moraal: geheel van waarden en normen die verwacht worden van een individu in een gemeenschap. Moraal wordt vaak geassocieerd met de praktische filosofie van Kant, gebaseerd op filosofische noties zoals plicht, gehoorzaamheid, gedragsprincipes. Iedereen draagt volgens Kant een morele wet in zich die hij of zij moet respecteren: ‘behandel je naaste steeds zoals je zelf behandeld wil worden’.

Moraalfilosofie: stroming die reflecteert over de normen, waarden en plichten van een individu in een gemeenschap.

Moreel: kenmerk van een persoon die op een bewuste manier de normen en waarden van een gemeenschap respecteert en uitstraalt.

Moreel dilemma: een situatie waarin een mogelijke keuze morele principes in de weg staat. Vaak hebben morele dilemma's dan ook een tragische uitkomst: welke keuze het subject ook maakt, het gevolg is vaak verscheurend. Een voorbeeld van een moreel dilemma is het bekende 'trolley problem': iemand rijdt met een zelfrijdende wagon op de rails en hij moet de keuze maken om ofwel te blijven rijden en vijf mensen te doden, ofwel om een hendel over te halen en één persoon te doden.

Moreel relativisme: stroming in de moraalfilosofie die vertrekt van de idee dat er geen absolute morele waarden en normen bestaan. Moreel relativisten stellen dat waarden en normen steeds afhankelijk zijn van een welbepaalde culturele en historische context en dat er niet zo iets bestaat als universele absolute waarden (cf. Kants categorische imperatief).

Moreel universalisme: meta-ethische stroming in de filosofie die stelt dat er absolute morele waarden bestaan die altijd en overal geldig moeten zijn. Volgens de moreel universalisten moeten bepaalde ethische principes altijd worden toegepast, op elk individu en in elke situatie.

N

Neodarwinisme: materialistische stroming binnen de filosofie die zich richt op de evolutie van de mens. Neodarwinianen vertrekken van de gedachte dat de evolutie verklaard kan worden door processen van mutatie (fouten in de evolutie) en natuurlijke selectie (doet mutaties verdwijnen, of gaat hen eerder stimuleren). Daniel Dennett geldt als belangrijke vertegenwoordiger van deze stroming. Hij beweert dat we het gedrag van een mens kunnen verklaren door zijn of haar verlangens, bedoelingen en overtuigingen. Dennett vertrekt heel duidelijk van de 'intentie' van waaruit iemand handelt, een intentie die tegelijk ook sterk afhangt van de aangepastheid van de persoon aan de omgeving.

Noodzakelijkheid: de filosofische these dat alles vaststaat en gedetermineerd wordt door omstandigheden.

Norm: bindende gedragsregel die verwijst naar een maatschappelijke verwachting.

Normatief: wat vereist is, wat moet.

O

Objectief: iets wat onafhankelijk van de individuele voorkeuren van mensen bestaat (versus subjectief).

Oordeel: een foute of juiste bewering die volgt uit een redenering. Men kan onder andere het onderscheid maken tussen esthetische oordelen, epistemologische oordelen en morele oordelen.

P

Perspectivisme/ perspectivistische lenigheid: de mogelijkheid om verschillende standpunten (perspectieven) in te nemen.

Plicht: wat we geacht worden te doen in een welbepaalde situatie. Volgens de filosoof Kant wordt ons handelen bepaald door de onvoorwaardelijke plicht om steeds de mens als doel op zich te gebruiken, en nooit als middel (categorische imperatief).

Plichtethiek: moraalfilosofische stroming die de klemtoon legt op de universele en morele plicht die elke mens moet respecteren ten opzichte van zijn medemens, ongeacht de gevolgen die dit met zich kan meebrengen.

Positivisme: stroming binnen de wetenschapsfilosofie, vertegenwoordigd door Auguste Comte, die vertrekt van het idee dat enkel de exacte wetenschappen, in tegenstelling tot de filosofie en de religie, aanspraak mogen hebben op de waarheid.

Premisse: algemene en universele vooronderstelling die door iedereen als waar en onveranderlijk wordt erkend.

R

Ratio: ander woord voor 'rede' of logos.

Rationalisme: stroming binnen de filosofie die vertrekt van het menselijke denkvermogen ('ratio') als basis voor zekere en ware kennis. De belangrijkste vertegenwoordiger van het rationalisme is René Descartes die het 'cogito' als vertrekpunt neemt om de waarheid en zekerheid van onze ideeën te garanderen.

Realisme: filosofische stroming die beweert dat er een werkelijkheid onafhankelijk van het menselijk bewustzijn bestaat.

Rechtvaardigheid: de gedachte dat iedereen dezelfde rechten en kansen verdient.

Reflecteren: terugblikken op een ervaring om hier een interpretatie en betekenis aan te geven.

Ring van Gyges: verhaal in de dialoog 'De Staat' van Plato waar het gaat over de onzichtbaarheid van (im)moreel gedrag. De herder Gyges kon door de ring onzichtbaar gemaakt worden, en was hierdoor in staat om allerlei immorele handelingen te stellen (koning vermoorden en zelfs de koningin verleiden om uiteindelijk over zijn land te heersen). Dit verhaal kan als aanzet gebruikt worden voor de volgende moraalfilosofische vragen: wat is de motivatie van moreel gedrag? Handelen we moreel omdat we verlangen naar een beloning of handelen we uit angst voor straf?

S

Sceptici: filosofen die geloven dat zekere kennis

Sluier van de onwetendheid: gedachte-experiment geformuleerd door de filosoof John Rawls in zijn werk *Een theorie van Rechtvaardigheid*. Rawls daagde zijn lezers uit tot het volgende gedachte-experiment: beeld je in dat je jezelf in een originele positie bevindt, waarbij je niets weet over je maatschappelijke status, je leeftijd en je oorsprong, voor welke maatschappij zou je dan kiezen? Rawls wou hiermee aantonen dat iedereen in deze originele situatie spontaan zou kiezen voor een rechtvaardige samenleving waar iedereen gelijke kansen krijgt.

Sociale rechtvaardigheid: een thema binnen de politieke en sociale filosofie waar de criteria worden vastgelegd voor een samenleving waar iedereen gelijke rechten en kansen kan krijgen

Stoa: filosofische stroming die thema's zoals geluk, levenskunst en de houding ten opzichte van de dood naar voor schuift. Seneca en Epictetus gelden als belangrijke vertegenwoordigers van deze stroming. De Stoa benadert geluk vanuit de gedachte dat geluk veronderstelt dat we ons losmaken van onze passies en ons niet te veel hechten aan materiële zaken en aan (vergankelijke) relaties met anderen.

Subjectief: datgene wat door persoonlijke voorkeuren beïnvloed wordt

T

Trolley probleem: gedachte-experiment van filosofe Filippa Foot met één van de belangrijkste morele dilemma's: kunnen we ervoor kiezen om één persoon op te offeren om het leven van meerdere anderen te redden? Het trolley probleem gaat als volgt: een zelfrijdende wagon, die je niet kan stoppen, is op weg om vijf mensen (die vastgebonden liggen op het spoor) dood te rijden. De enige keuze die je hebt, bestaat erin om de hendel over te halen en op een ander spoor slechts één persoon te doden. Het trolley probleem wil vooral illustreren tot welke 'gevolgen' het utilitarisme, met als maxime 'het grootste geluk voor het grootste aantal mensen', kan leiden.

Turing Test: Een gedachte-experiment waarbij Alan Turing vertrekt van de vraag 'kunnen machines denken'? Via dit experiment wil Turing aantonen dat een robot, die perfect is gemaakt, nooit in staat is om dezelfde reacties en emoties te hebben als een mens. Het gedachte-experiment gaat als volgt: er zijn drie verschillende kamers. In de eerste kamer zit de interviewer, in de andere kamers zijn er respectievelijk 1 persoon en 1 computer aanwezig. De interviewer stelt via een chatfunctie vragen naar beide kamers (zonder te weten wie de computer en wie de persoon is). Uiteindelijk was hij niet in staat om het onderscheid tussen mens en computer te maken. Voor Turing was deze onbeslistheid van de interviewer het bewijs dat er geen onderscheid tussen mens en machine bestaat.

Twijfelargument: om te komen tot zijn bekende uitspraak 'cogito sum', maakte Descartes gebruik van de methode van de twijfel. Zijn twijfelargument luidt als volgt: 1) we kunnen twijfelen aan onze waarnemingen, want onze zintuigen bedriegen ons (een stok in het water lijkt 'gebogen' voor onze ogen, terwijl we weten dat ze rechtstaat) 2) we kunnen zelfs twijfelen aan de meest evidente rekensommen en uitspraken ($2+2=4$), want misschien is er wel een kwade geest die ons doet geloven dat die vanzelfsprekende voorstellingen waar zijn (de hypothese van het malin génie)³ Als we aan elke voorstelling in ons denken kunnen twijfelen (zowel aan onze waarnemingen en aan de zaken die we voor evident en onbetwifelbaar aannemen), dan blijft er slechts één iets over dat aan deze twijfel ontsnapt, met name de act van het twijfelen zelf. Hieruit leidt Descartes af dat het feit dat 'ik twijfel' (wat hij gelijkstelt aan 'ik denk', etc.) een eerste absolute zekerheid is, aangezien de act van het twijfelen steeds een subject veronderstelt.

U

Universeel: wat altijd en overal geldend is.

Utopie: verwijst naar een ideale plaats waar een waarde zoals rechtvaardigheid gerespecteerd wordt door al haar bewoners. Vaak wordt in deze context verwezen naar het werk 'Utopia' van Thomas More waar een ideale en rechtvaardige samenleving wordt beschreven.

V

Verantwoordelijkheid: fundamenteel begrip in de moraalfilosofie dat verwijst naar onze verhouding ten opzichte van welbepaalde situaties. Iemand wordt al dan niet verantwoordelijk geacht voor een situatie of een misdaad. Verantwoordelijkheid veronderstelt het maken van bewuste keuzes, het 'antwoord bieden' op een vraag die in een situatie wordt gesteld (response-able). Verantwoordelijkheid is als begrip onlosmakelijk verbonden met het concept van 'vrije wil', waarvan het bestaan door sommige filosofen in twijfel getrokken wordt.

Verificatie: begrip in de wetenschapsfilosofie dat verwijst naar het geldig maken van welbepaalde hypothesen.

Verwondering: wordt vaak gezien als de grondhouding van de filosoof. Een filosoof verwondert zich over fenomenen die door andere mensen als 'vanzelfsprekend' worden aangenomen en stelt deze kritisch in vraag.

Vrije wil : belangrijk filosofisch concept dat vertrekt vanuit de gedachte dat een individu zelf eigen keuzes kan maken en hier verantwoordelijkheid voor dient op te nemen.

W

Waarachtig: een houding waarbij je de waarheid respecteert in je verhouding tot andere mensen.

Waarde: iets wat door een individu, een gemeenschap of de hele wereld als betekenisvol en belangrijk wordt aangenomen. Waarden hangen af van welbepaalde culturen of zijn universeel (rechtvaardigheid, ecologie en gezondheid). Soms kunnen waarden in strijd zijn met elkaar, zoals gezondheid en vrijheid.